

РАЗДЕЛ 6. ИЗДАТЕЛЬСКОЕ ДЕЛО: ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

УДК [655.525 : 808.2](477)

Розвиток редагування перекладної літератури на українських землях

Косинська Ю. В.

*ДЗ “Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”,
м. Луганськ, Україна*

У статті розкривається історія розвитку редагування перекладної літератури в Україні. На основі зафіксованих фактів виправлення перекладних текстів та з урахуванням суспільно-політичних умов визначені узагальнені підходи до цієї діяльності, що сформувалися в певні періоди становлення української перекладацької справи.

***Ключові слова:** редагування, переклад, історія, релігійна й світська літератури.*

Розуміння дискурсу будь-якого літературного явища вимагає високої культури наукового мислення: урахування чинників, що зумовили появу цього явища, беззаперечну логічність бачення його розвитку від зародження до сучасного етапу й майбутнього вияву. Претекст – це передісторія тексту, вивчення якої допомагає дійти обґрунтованих висновків щодо різних аспектів тексту й післятексту, тобто життя відчуженого від автора тексту. Осмислення проблеми культури перекладу в діяхронічному аспекті набуває особливої *актуальності* з огляду на потребу доведення важливості виділення теорії редагування перекладної літератури як окремої галузі науки про редагування.

Укорінення перекладацької діяльності на українських теренах ставало предметом вивчення О. Білецького [1], Я. Ісаєвича [2], І. Корунця [3], М. Москаленка [4], Т. Новикової [5], М. Тимошика [8], О. Чередниченка [9], Д. Чижевського [10], Т. Шмігера [11] та інших дослідників. У наукових працях цих авторів зафіксовані окремі згадки про редагування перекладів, проте цілісна картина еволюції роботи редактора над творами перекладу ще не відтворена, що вказує на новизну цієї статті.

Об’єктом нашої розвідки стали факти редакторського опрацювання перекладних текстів, що дають можливість говорити про їх динаміку. Предмет вивчення – історія редагування українських перекладів та їх критичне сприйняття в різні періоди становлення перекладацької діяльності в Україні.

Мета дослідження – окреслити витоки й подальший розвиток редагування перекладної літератури на українських землях.

Оскільки прямих свідчень започаткування в Україні редакторського опрацювання перекладів немає, вважаємо доцільним шукати його першоджерела в історії розвитку редакторської та перекладацької діяльності на українських етнічних землях.

Щодо коренів редакторської справи на українських теренах, то науковці сходяться на думці, що їх слід шукати ще в роботі літописців і переписувачів літургичних книг, оскільки “рукописна книга була продуктом праці людини, яка уособлювала в собі знавця письма, мови, техніки оформлення книги тощо. Ці перші «видавці» книг залишили нам подекуди факти мовного редагування переписуваних текстів” [7, с. 29]. На початку свого становлення редагування було винятково авторським і не відокремлювалося від створення текстів, із зародженням друкарства відбулося виокремлення редагування як виду професійної діяльності, що зайняла чільне місце в структурі видавничо-друкарської справи. М. Москаленко обґрунтував тезу про першість перекладної літератури від власне української [4, с. 114], тож ми можемо зробити припущення, що авторське редагування виявлялося в редагуванні перекладачем похідного тексту.

Українська перекладацька діяльність бере свій початок із часів Київської Русі. У 988 р. було прийняте Християнство, укорінення й розвиток якого потребували великої кількості творів для богослужіння. У цей час перекладна література виконувала здебільшого практичну мету: вона прищеплювала новонаверненим християнські поняття й ідеали, скеровувала їхню поведінку. Після забезпечення церков необхідними релігійними текстами, перед перекладними творами постало інше завдання: вони мали обслуговувати не тільки духовну (Святе Письмо, патристика, агіографія, апокрифи), а й світську та наукову сфери (твори філософської, правової, історичної літератури, белетристика). Задля цього в 1037 р. при дворі Ярослава Мудрого засновано школу переписувачів книг із різних мов. До Києва з багатьох країн були запрошені знавці найбільш поширених мов світу, котрі перекладали й переписували зібрані кращі рукописні набутки країн, з якими Київська Русь мала тісні відносини. Ці переписувачі-перекладачі давніх рукописних книг були також їх редакторами, коректорами, художниками [8].

На жаль, у X – XIII ст. не вказувалося, “яким способом (методом) здійснювалися ці переклади і за якими правилами перекладалися чи мали перекладатися ті чи інші мовні одиниці/змістові єдності” [3, с. 188]. Кожен перекладав на власний розсуд, хоча й існував загально визнаний підхід: релігійні твори й праці стародавніх грецьких філософів мали перекладатися дослівно, а твори світських письменників – доволіно. Тож редагування як таке не відбувалося. Його зародки, однак, правомірно шукати в тому, що “навіть копіюючи Євангелія, текст яких вважався священним, переписувачі, крім ненавмисних відхилень, впроваджували також такі зміни, які вважали вдосконаленням оздоб або поліпшенням тексту за рахунок, насамперед, виправлення помилок” [2, с. 47]. Мовне оформлення апокрифічних книжок, що не перебували під охороною церкви, змінювалося інтенсивніше, оскільки в них сюжет був ціннішим за форму, а перекладалася така література від початку не настільки старанно, як тексти для богослужіння. Крім того, прикладом редагування можна вважати внесення слів і зворотів української народної мови в текст перекладеної у XII ст. (за іншими джерелами – у XIII ст.) збірки притч і афоризмів “Бджола” під час її подальшого переписування. У наступні століття практика відходу від церковнослов’янської мови, яка використовувалася як писемна, у бік староукраїнської (розмовної) була дуже поширена: поступово писемна мова всотувала українські елементи, які укорінювалися в перекладних текстах; разом із тим українська мова завдяки взаємодії з церковнослов’янською розвинула свій синтаксис і збагатила словник [9]. Серед поодиноких видань, під час перекладу яких здійснювалося мовне редагування, назвемо також Христінопільський Апостол XII ст., на полях якого подані відомості про варіювання лексики в грецькому та латинському текстах.

Як прояви редагування слід розглядати й доповнення створеного перекладу власне українським чи запозиченим з інших джерел матеріалом. Таке опрацювання про-

йшли вже згадувана збірка сентенцій “Бджола”, збірка церковних пісень за днями року “Службові Мінеї”, збірка житій “Пролог”, кодекс норм церковного права “Номоканон”, який під час переписування доповнювали новими нормами, що відповідали потребам православної церкви.

Падіння Київської Русі й розпад Візантійської імперії негативно відбилися на розвитку української перекладацької діяльності, а звідси й на становленні редагування, уповільнивши означені процеси. Однак, як переконує Я. Ісаєвич, стверджувати про їх повне припинення не можна: “В умовах активізації культурних зв’язків з Балканами (т.зв. другий балкано-слов’янський вплив) створювалися або переписувалися нові редакції Євангелія та інших літургійних книг, Учительного Євангелія, творів Отців церкви” [2, с. 55]. У ті часи найголовнішою вимогою до перекладів залишалася точність, внаслідок сакралізації тексту великого значення почало набувати мовне втілення твору. Це можна пояснити тим, що за несприятливих суспільно-політичних умов література стала прихистком духовної самотності народу, тобто його національної ідентичності, закодованої в мові.

У XV – XVI ст. були поширені переклади або адаптації латинських оригіналів, зроблені здебільшого з їх польських версій. Наприклад, першим перекладом українською мовою стало “Пересопницьке Євангеліє”. Урахування особливостей пам’ятки дає можливість зробити висновок про те, що її перекладачі використовували не тільки церковнослов’янський текст, а і його чеські й польські версії (відбір текстів указує на текстологічний бік правки створюваного перекладу). Той факт, що перекладом керував архімандрит Пересопницького монастиря Григорій, свідчить про усвідомлення тогочасною спільнотою потреби контролювати перекладацький процес.

Після поширення друкарського способу виготовлення книжок редагування трансформувалось у фахову діяльність. Для створення повної друкованої церковнослов’янської Біблії в Острозі був сформований літературно-перекладацьких гурток, вихідним завданням членів якого стало вироблення концепції видання, що на сучасному етапі виконує редактор: “Пріоритет церковнослов’янської мови в перекладі і виданні творів греко-візантійської літератури...” [7, с. 35]. Перекладені тексти ретельно вичитували, звіряли з грецькими варіантами та вносили необхідні правки: латинізм замінювалися грецизмами, замість живих слов’янських слів вводилися південнослов’янськими, вилучалися українізми [7]. Оскільки “Острозька Біблія” розглядалася як засіб захисту від наступу католиків і ополячування, то видання слід було виконати на високому якісному рівні; воно мало засвідчити розвинутість мови й повністю за змістом відповідати грецькій Біблії, духовна сила якої визнана у світі.

У XVII ст. на українських землях були поширеними компіляції з різних вітчизняних і зарубіжних джерел. Можна припустити, що до упорядкованого матеріалу застосовувалися фактологічні, композиційні, тематичні й логічні норми редагування, адже ці компіляції, на відміну від попередніх літописів, де переважав хронологічний принцип, характеризувалися єдністю теми.

Специфічна характеристика перекладної літератури середніх віків полягає в тому, що твори під час перекладу часто скорочувалися, доповнювалися, пристосовувалися до місцевих умов, тобто відбувалося їх редакторське опрацювання. Однак принципи виправлення перекладної літератури й редагування в цілому ще не усталилися, підтвердження чого знаходимо в дослідженні В. Різуна: “Помилки у рукописних текстах є свідченням і того, що в цей період літописання ще не існувало або не було розвиненим редагування у вигляді професійної діяльності...” [7, с. 24].

У XVIII ст. для розвитку українського перекладу знову склалися несприятливі умови. За указом Петра I 1720 р., українською мовою дозволялося друкувати тільки церковну літературу (в основі своїй перекладну), але після зіставлення з російськими варіантами. Тож редагування проходило як перевірка текстів на предмет розбіжностей.

тей з відповідними російськомовними текстами, а також як вилучення ознак української мови. Загалом у цей період вимоги до перекладу й характер їх редакторського опрацювання залежали від жанру: найближчими до оригіналу мали бути переклади Святого Письма, а твори інших жанрів вільно інтерпретувалися. Прикладом вільного пристосування тексту-оригіналу задля потреб національної культури є “Енеїда” І. Котляревського, видана попри імперські ухвали, що забороняли використання української мови для перекладу й публікації книг.

“Українські перекладачі, навіть із Могиллянської академії XVII – XVIII століть, а серед них і Сковорода, не лишили нам жодних зауважень, вимог чи вказівок щодо теоретичних питань перекладу творів будь-якого жанру”, – підсумовує І. Корунець [3, с. 189], із чого ми можемо зробити висновок про те, що редагування на той час у більшості випадків було інтуїтивним.

У XIX ст. перекладацька діяльність в Україні значно розширилася. Серед найвідоміших перекладачів того часу слід назвати П. Грабовського, М. Зерова, П. Куліша, Лесю Українку, Марка Вовчка, С. Руданського, В. Самійленка, М. Старицького, І. Франка. На жаль, вони “не узагальнили теоретично свій велетенський перекладацький досвід відтворення прозових і поетичних творів” [3, с. 189]. В. Державін, М. Зеров, І. Кулик були рецензентами перекладів українською мовою в 20-ті рр. XX ст., проте першу спробу визначити загальну проблематику в українському перекладознавстві здійснив О. М. Фінкель у праці “Теорія і практика перекладу” (1929 р.).

Сучасний дослідник перекладознавства Т. Шмігер зазначає, що кінець 1910-х – початок 1940-х рр. характеризується становленням перекладознавства як наукової та навчальної дисципліни в Україні; кінець 1940-х – початок 1970-х рр. – становленням українського перекладознавства у всесоюзному контексті; остання чверть XX ст. – розширенням методики, удосконаленням терміносистеми, переходом науки про переклад у розряд міждисциплінарних наук [11]. Останнє положення можна з упевненістю поширити й на вивчення перекладацької діяльності в перше десятиліття XXI ст., коли переклад став розглядатися як канал обміну знаннями з різних галузей суспільного життя.

Паралельно з теорією перекладу розвивалася й наука про редагування (період 30-х рр. XX ст. – початку XXI ст. став періодом функціонування редагування як науки [6, с. 39]). За таких умов, хоча й повільними темпами, почали осмислюватися норми редагування перекладних текстів.

Висновки. Корені української перекладної літератури йдуть від часів Київської Русі й пов’язані з введенням християнства. У подальші роки функціонування перекладу за різних суспільно-політичних умов змінювалися роль перекладної літератури, принципи редакторського опрацювання здійснених перекладів і підходи до праці перекладачів, підвищення інтенсивності якої викликало потребу наукового осмислення цих питань, що розпочалося на початку XX ст. і продовжується досі. З огляду на нечисленність наукових розвідок з редагування перекладів, вважаємо перспективним дослідження цього питання в подальшому.

Список літератури

1. Білецький О. Перекладна література візантійсько-болгарського походження. Місце перекладів в історії старої літератури [Електронний ресурс] / О. І. Білецький. – Режим доступу : <http://lib.meta.ua/book/25246/>.
2. Ісасвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Я. Ісасвич. – Львів, 2002. – 520 с.
3. Корунець І. Біля витоків українського перекладознавства / І. В. Корунець // Всесвіт. – 2008. – № 1 – 2. – С. 188 – 194.

4. Москаленко М. Тисячоліття : переклад у державі слова / М. Н. Москаленко // Всесвіт. – 1993. – № 9 – 10. – С. 113 – 127.
5. Новикова М. Періодизація світового та українського перекладознавства [Електронний ресурс] / М. Новикова. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Novfil/2009-34/300-304.pdf.
6. Партико З. Загальне редагування: нормативні основи : [навчальний посібник] / З. В. Партико. – Л. : ВФ Афіша, 2006. – 416 с.; с. 37 – 38.
7. Різун В. Літературне редагування: [підручник] / В. В. Різун. – К. : Либідь, 1996. – 240 с.
8. Тимошик М. Історія видавничої справи : [підручник] / М. С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2003. – 496 с.
9. Чередниченко О. Про мову і переклад / О. І. Чередниченко. – К. : Либідь, 2007. – 248 с.
10. Чижевський Д. Перекладна та позичена література [Електронний ресурс] / Д. І. Чижевський. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/chyzh/chy04.htm>.
11. Шмігер Т. Історія українського перекладознавства 20 сторіччя: ключові проблеми та періодизація : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : 10.02.03 / Т. В. Шмігер. – К., 2008. – 20 с.

Косинская Ю. В. Развитие редактирования переводной литературы на украинских землях // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» – 2012. – Т.25 (64). – № 4. Часть 1. - С.160-164.

В статье раскрывается история развития редактирования переводной литературы в Украине. На основе зафиксированных фактов исправления переводных текстов и с учетом общественно-политических условий определены обобщенные подходы к этой деятельности, которые сформировались в определенные периоды становления украинского перевода.

Ключевые слова: редактирование, перевод, история, религиозная и светская литературы.

Kosinskaya Y. V. The development of editorial analysis of translation literature in Ukraine // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communications». – 2012. – V.25 (64). – № 4. Part 1. – P. 160-164.

The history of editorial analysis of translation literature in Ukraine is characterized in this article. On the basis of the fixed facts of correction of translated texts and in view of socio-political conditions are defined general approaches to this practice, which are formed at certain periods of formation of the Ukrainian translation.

Key words: editing, translation, history, religious and secular literature.

Поступила до редакції 23.09.2012 р.